

Шейшенбаева А.М.

**ААЛАМДАШУУ ДООРУНДАГЫ КЫРГЫЗ САЛТТУУ КООМУНУН
АКСИОЛОГИЯЛЫК МАҢЫЗЫ**

Шейшенбаева А.М.

**АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ КЫРГЫЗСКОГО ТРАДИЦИОННОГО
ОБЩЕСТВА В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

A.M. Sheishenbaeva

**AXIOLOGICAL ESSENCE OF TRADITIONAL KYRGYZ SOCIETY
IN THE ERA OF GLOBALIZATION**

УДК: 301.153:1(575.2)

Макалада ааламдашуу процессинин салттуу маданиятынын кээ бир жактарына тийгизген таасири каралат. Автор ааламдашуу салттуу маданиятка эки тараптан тең таасир берерин белгилейт. Бир жагынан, ал кылымдаган өнүгүүнүн натыйжасында түзүлгөн адат-салттардын өзгөчөлүгүн жоюп, бир түргө келтирсе, экинчи жагынан, ааламдашуу, тескерсинче, кээ бир этностор татаал саясий, экономикалык кырдаалдан чыгуунун жолун өздөрүнүн тарыхый-маданий болмушунун башатынан издөө жана өздөрүнүн өзгөчөлүгүн белгилөө каалоосун ойготот. Автор бүгүнкү күндө салттуу көчмөн турмушту жандандыруу, салттуу ой-жүгүртүү системасы жөнүндөгү суроону көтөрбөй, дүйнөлүк цивилизациянын контекстинде кыргыздардын этномаданиятын калыбына келтирүү тууралуу көйгөйүн алып чыккан.

Негизги сөздөр: салттуу маданият, ааламдашуу, вестернизация, дүйнөлүк интеграция, цивилизация, этнос, этномаданият.

В статье рассматривается влияние процессов глобализации на отдельные стороны традиционной культуры. Автор отмечает, что глобализация воздействует на традиционную культуру с двух сторон. С одной стороны, она унифицирует, нивелирует традиции и обычаи, сформированные в ходе многовекового развития, с другой, глобализация, наоборот, побуждает отдельные этносы начать поиск путей выхода из сложной политической, экономической ситуации в истоках своего историко-культурного бытия и обозначить свою особенность. Автор делает вывод, о том, что сегодня вопрос не стоит о возрождении традиционного кочевого способа бытия, о восстановлении традиционной системы мышления, вопрос стоит об изучении этнокультуры кыргызов в контексте мировой цивилизации.

Ключевые слова: традиционная культура, глобализация, вестернизация, всемирная интеграция, цивилизация, этнос, этнокультура.

The article examines the influence of globalization processes on individual aspects of traditional culture. The author notes that globalization affects traditional culture from two sides. On the one hand, it unifies, neutralizes traditions and customs formed in the course of centuries of development; on the other hand, globalization, on the contrary, encourages certain ethnic groups to start searching for ways out of the difficult political and economic situation in the sources of their historical and cultural existence and to designate their own peculiarity. The author concludes that the question today is not about reviving the traditional nomadic way of life, about restoring the traditional system of thinking, the question is about

studying the ethnoculture of Kyrgyz people in the context of world civilization.

Key words: traditional culture, globalization, westernization, world integration, civilization, ethnos, ethnoculture.

Азыркы ааламдашуу жана дүйнөлүк интеграциялоо шартында салттуу маданияттын өзгөчөлүгүн сактап калуу коркунучу күчөп турат. Салттуу маданиятын сактоо жана өнүктүрүү элдин этникалык идентүүлүгүн коргоо багыттарынын бири болуп калды. Албетте, ааламдашуу объективдүү жана кайтарылгыс процесс. Ааламдашууну биз кандай түшүнөбүз? Бул түшүнүк учурдагы замандын мүнөздөмөсү катары акыркы 20-жылдын ичинде чоң мааниге ээ боло баштады. Эң биринчилерден болуп “глобализация” (ааламдашуу) терминин 1983-жылы америкалык экономист, Гарварддык бизнес мектебинин профессору Теодор Левитт (Theodor Levitt) «Гарвард бизнес ревью» макаласында колдонгон.

Ааламдашуу – бул объективдүү, адамзаттын заманбап турмушунун табигый процесси болуп, жылдан жылга дүйнөлүк процесстин маанилүү багытына айлана баштады. Вестерндешүү – ааламдашуу шартында салттуу коомдун бирден-бир мүнөздөмөлөрүнөн болуп саналат, ал батыш маданиятынын коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүнө таасир этүүсү, батыштын өнүгүү сценарийин ишке ашыруу, аз же көбүрөөк жокко чыгаруучу ички себептерден келип чыккан кыймылдаткыч күч. Орус окумуштуусу В.Г. Федотованын пикиринде, вестерндешүү – бул салттуу маданияттан, азыркы учурдун жолуна ылайык технологиялардын түзүлүшүнө жана батыш коомдорунун жашоо образына өтүү процесси [1]. Көптөгөн каада-салттар жана салттуу коомдун баалуулуктары вестерндешүүнүн жүрүшүндө кыйроого учурады. Вестерндешүү улуттук өзгөчөлүктөрдү жоюп жиберип, өзүнчө бир башкача болгон маданиятты жана эч ким жооп бербеген массалык батыш маданиятына алмаштырууга аракет кылууда. Бул процесс ааламдашуу доорунда өзгөчө активдүү болду. Ошол эле учурда эл аралык системага салттуу коомду киргизүү келип чыгат.

Бүгүнкү күндө ааламдашуу процесси тигил же бул деңгээлде таасирин тийгизбей койгон коомдун чөйрөсүн табуу кыйын – ал коомдун жана мамлекеттин бардык чөйрөсүн козгоого түрткү берди. Ааламдашуу доорундагы салттуу коомдогу баалуулуктар-

ды сактап калуу кеп кылуудан мурун, баалуулук тууралуу айтып кетүү зарыл. Баалуулук философия илиминде аксиология – (гр. axios – кымбат, баалуу жана logos – окуу деген сөздөн чыккан) – Аксиология – баалуу кымбат нерселердин теориясы, ошол туура-сындагы илим болуп эсептелет [2, 211-б.].

Салттуу коомдун маанилүү көрсөткүчтөрүнүн бири болуп муундардын жолун жолдоочулук жөндөмү саналат, ошол эле учурда билим, жөндөм, практикалык көндүмдөр, салттуу үрп-адаттар, ырым-жырымдар, руханий баалуулуктар муундан муунга өткөрүлүп берилет, алар туруктуу өнүктүрүүнүн башкы факторлорунун бири болуп, калыптанган баалуулуктарды өркүндөтүүгө багытталат.

Коомдогу заманбап кырдаал жаштардын адептик багыттагы, айталык, кароосуз калган балдар, карылар үйүндөгү жашы өтүп калган адамдардын санынын көбөйүшү, денесин сатып күн көргөн сойкулардын арбышы ж.б. өңдүү терс тенденциянын курчусун күбөлөндүрөт жана бул жагдай салттуу коомдун руханий баалуулугун жандандыруу жөнүндөгү маселени актуалдуу кылат. Муну менен бирге “жаштарга башка маданият менен чектөөсүз байланышууга мүмкүнчүлүк түзүлгөндүктөн алар үчүн өткөн муундун көптөгөн маданий баалуулуктары түшүнүксүз болуп калды, ал бузуучу күчкө айланып, өткөн менен келечектин ортосундагы реалдуу руханий карама-каршылыкты жаратты [3, 150-б.] Салттуу кыргыз аң-сезимине жогоруда саналып өткөн терс жагдайлар жат көрүнүш катары эсептелген, анткени, ар бир үй бүлөнүн, уруунун ар-намысы, сөзсүз аткарууну талап кылуучу, моралдык-адептик чектен ашууга жол берген эмес. Ошондуктан, кыргыз коомунун этнопедагогикасына жана этноэтикетиине кайрылуу зарылчылыгын жаратты.

Элдик педагогиканын негизи катары салттуу кыргыз коомунун шартында бир канча муундарды ичине камтыган үй бүлөлүк тарбия эсептелет. Улуу муундун үй-бүлөлүк баалуулуктары так ушул жерден муундан-муунга берилген. Изилдөөчү белгилегендей: “Салттык жүрүм-турум маданиятты алып жүрүүчү, сактоочу жана андан ары өнүктүрүүчү негизги институттардын бири – үй-бүлө. Ар бир элге мүнөздүү улуттук баалуулуктарды жоготпой, тигил же бул элдин жок болуу жана ааламдашуу процессинен сактап калуунун биринчи баскычы да үй-бүлө. Анда инсан калыптанып, анын жүрүм-турум маданияты, жашоодогу идеалы, багыты жана турмуштук баалуулуктары иштелип чыгат. Тигил же бул элдин, мамлекеттин келечектеги тагдыры түздөн-түз үй-бүлөдөгү алган тарбияга көз каранды.

Үй-бүлөлүк жүрүм-турумдун өзгөчөлүктөрүн билүү үй-бүлөнүн бекем болушуна, анын ар бир мүчөсүн өз ордун, милдетин билүүгө, улуу адам менен кичүү адамдын мамилесиндеги курактык чекти сактоого жана өсүп келе жаткан кыз киши, уул баланы келечектеги келин-уулдук, ата-энелик милдеттерине татыктуу тарбиялоого алып келет” [4, 150-б.].

Этностун тарыхый социалдык биримдиги этникалык өзүнчөлүк катары сакталышы тигил же бул

элдин жашоосунун негизги фактору болуп эсептелинет. Ж.К. Урманбетова белгилегендей, «Заманбап учурда этникалык жана социалдык эстутум, улуттук өзүнчөлүктүн сакталып жүрүүчү негизи деп айтууга зарыл. Элдин эстутуму улуттук өзүнчөлүктүн калыптанышынын негизи, бул жакта социалдык эстутум тарыхый көрүнүштөрдө чагылдырып, коомду бириктирүүдө олуттуу ролду ойнойт. Этникалык эстутум адамдын биринчи кезекте социализация процессине катышуусун камсыз кылат. Бул учурда индивид тил үйрөнүп, маданий системага, салттык тарбия чөйрөсүнө кирет, ушуну менен бирге адам этникалык маданияттын системасында өзүн идентификациялайт, мунун маанисин жогору баалоо зарыл. Ошондуктан, элди этникалык эстен ажыратуу манкуртчулуктун өнүгүшүнө көмөк болот, анткени, этномаданий баалуулуктардан кабары жок адамдын (турган жеринин топурагы жерилип) ишенимдүүлүгү төмөндөп, тиричилик мейкиндигинде өзүн таба идентификациялай албайт» [5, 150-б.]. Көп мазмундуу түрдүү салтты камтыган кыргыздардын этникалык эстутуму маданияттын олуттуу көлөмүн ээлейт, ал элдин өнүгүшүнүн өзгөчө көрсөткүчү маркери катары каралат, этникалык эстутум болбосо, адам көп этникалык жана маданий аймакта өзүн-өзү таануусу мүмкүн эмес.

Кыргыздын этносун, тилин, маданиятын сактоо маселелери Ч. Айтматовдун чыгармаларында көтөрүлгөн. Жазуучу Кыргызстанда ХХ кылымдын экинчи жарымында, биринчилерден болуп «манкуртчулук» көйгөйүн белгилеп, өзүнүн тарыхы жөнүндө тарыхый мурас эстутуму, билими болбогон адамдын аң-сезими болбойт жана болушу мүмкүн эмес деп көрсөткөн. Дал ушул тарыхын, каада-салттарын, үрп-адаттарын түшүнүп-билүү адамды адам, маданиятты маданият, элди эл кылып түзөт, башкача айтканда, жазуучу кыргыз элинин этникалык аң-сезиминин көйгөйүн көтөрөт: «кайрадан дүйнөдөн өзүнүн ордун табууга зарыл болгон, өткөн мезгилди эсине тутпаган, өзүнүн жана башка элдердин тарыхый тажрыйбасынан ажыратылган адам тарыхый келечегине жете албай, бүгүнкү күн менен гана жашоого аргасыз болот» [6, 6-б.] Тарыхый эстутум аркылуу муундан муунга элдин тажрыйбасы жана билими берилип келет. Анын аркасынан конкреттүү адамда же элде турмуш жана тажрыйба аркылуу калыптанган эң азем, эң баалуу нерсе – ыймандуулук аныкталат, кайра түзүлөт жана муундан муунга берилет [7, 43-б.]. Дал ушул этникалык эстутум адамды адам, элди эл, маданиятты маданият кылып түзөт, анткени өзүн өзү «мен» деп таануусуз, адамдын өз алдынча эрки, эркиндикке умтулуусу болбойт, ошондуктан, өзүнүн тарыхын, каада-салт, үрп-адат системасын таануу процесси болбосо, этностук аң-сезим да болбойт.

Ушуга байланыштуу, каада-салттарды жана үрп-адаттарды кайра жаратуу калыптандыруу аркылуу кыргыз маданиятынын турмуш жөндөмдүүлүгүн жана туруктуулугун камсыз кылуу зарылчылыгы күчөтүлөт. Анткени, салттык маданият, салттык билим, тил менен кошо алганда, элдин этникалык өзүнчөлү-

гүн сактоо факторлору болуп каралат. Дал ошол Ч.Чотаева белгилегендей, «тил улуттун этникалык өзүнчөлүгүн аныктоодо маанилүү көрсөткүч болуп эсептелет. Тил этнос ичинде элди бириктирүүчү милдетин аткарып, ошол эле учурда, этносту башкалардан өзгөчөлөнтүп турат. Бул бир этникалык топтун мүчөлөрүн бириктирип турган жана ошол этностун маданий чек арасын белгилеген чек» [8, 132-б.].

Кыргыздардын салттуу коомунан бери адат болуп сакталып келе жаткан туугандык, жек-жаатык байланыштарды азыркы заманбап турмуштун шартына ылайыктап, сактап калуу зарыл. Анткени, “Кыргыз эли өз каада салтын кылымдан кылымга турмуш шартына, улуттук менталитетине, табитине ылайык түптөп жана сактап, улам кийинки муундарга рухий кенч, мурас катары калтырган. Элдин кылым карыткан турмуштук тажрыйбасы, акыл-эс, түшүнүк туюму, жашоо өрнөгү топтолгон жана анын жөндүү зарылдыгы күнүмдүк философиянын деңгээлинде аныкталган. Ошондуктан, каада-салттын ар кандай жол жосундары, эреже нормалары көбүнчө жекече турмуш жаатындагы кубаныч менен кайгы, жакшылык менен жамандыктын болгонун белгилеп келет. Аны жерүү элден чыккандык катары каралат. Натыйжада салт уламдан-улам билинбей кайталанып отуруп адамдын аң сезимине, жан дилине сиңип, боор эт менен тең болуп калат” [9,131-б.].

Коомдун татаал мезгилдеринде эле өз мамлекеттүүлүгүнө, жазмасына ээ болгон жана андай баалуулукка умтулган коңшу элдердей эле калкыбыз илим-билимге, искусствонун туу чокусуна жетүүгө бүтүндөй дараметин жумшап, этностук, улуттук өз алдынчалыгын, тилин, каада-салтын, ырым-жырымын, колдонмо көркөм өнөрүн, элдик поэзиясын, музыкасын сактап кала алды.

Кыргыздардын көчмөн турмуштагы болмуштук уюштурулушу, жашоо ыңгайы оозеки чыгармачылыкка, поэзияга, музыкага, чебер уздукка, зергерчиликке болгон ишкердикти жараткан.

Ааламдашуу доорунда, батыш маданиятынын таасири үстөмдүк кылып турган учурда, салттуу коомдун баалуулуктары унутта калып баратканда биз, ата-бабаларыбыздан бери наркталган, муундан-муунга берилип, сакталган элдик салттарды, мурстарды үйрөнгөн, өзүнүн учкул кыялынан жаралган асыл ойлорун ортого салып, адамдын акыл-эсин арттырууга белгилүү үлүшүн кошкон, ысымдары легендага айланган акылман ойчулдарыбыз Асан кайгы, Токтогул ырчы, Толубай сынчы, Кетбука, Калыгул, Арстанбек, Молдо Кылыч, Нурмолдо ж.б. чыгармалары аркылуу көрө алабыз.

Алар ырларында терең акылдары, өнөрү менен көпчүлүк элдин ой санаасын, рух-дөөлөтүн жетки-

ликтүү деңгээде туюнта билип, табияттын купуя кубулуштарында, күндөлүк турмушта кездешүүчү кыйынчылыктардан жеңиштүү өтүүгө үндөгөн.

Даанышман ойчулдар өзүлөрүнүн санаттары менен термелеринде адамдарды бир-бирине күйүмдүү, боорукер болууга, бир туугандыкта жана ынтымакта жашоого чакырып, мындай гумандуулук мамилени табият, анын түрдүү кубулуштары үчүн түзүү зарылдыгын белгилейт. Демек, мындай улуу ойчулдардын чыгармаларын окуу аркылуу, адам менен жаратылыштын ортосундагы байланышты, баалуулукту түшүнүп, сактап калсак болот.

Кыргыздардын элдик оозеки чыгармаларынын башында турган “Манас” эпосу да кыргыз элинин улуу мурасын, салттуу коомдогу турмуш-тиричилик, эл аралык мамилелер, дүйнөгө көз караш, каада-салт, үрп-адаттарды чагылдырса да, азыркы учурда да жаштарды патриоттуулука тарбиялоодо, өзүнүн маанисин жоготпогондугу, улуу эпостун баалуулугун көрсөтүп турат.

Ааламдашуу доорундагы салттуу коомдун туруктуулугунун аксиологиялык маңызы тууралуу сөз кылып жатып, төмөнкү учурларды атап кетүү зарыл. Салттуу коомдун баалуулуктары ошол элдин кылымдап чогулткан этникалык, педагогикалык, этикеттик тажрыйбасынын жыйындысы. Ал кыргыздардын улуттук аң-сезими, коом таанымы, жана тарыхый жашоо шартынын негизинде иштелип чыккан. Элдин жашоо маданиятында адамдын төрөлүп маркум болгонго чейинки өмүрү, негизги баалуулуктар аркылуу, ар кандай турмуштук жагдайлардагы иш-аракеттери ырааттуу жөнгө салынган.

Адабияттар:

1. Федотова В.Г. Модернизация «другой» Европы: http://www.phylosophy.ru/fedot_mod.htm
2. Ботоканова Г.Т. Традиционное знания для устойчивого развития образования / Журнал «Известия Вузов», №1, 2012.
3. Бокосов Ж. Баалуулуктар дүйнөсү // Философия: Энциклопедиялык окуу куралы. - Бишкек, 2004.
4. Молдокулова Д.Т. Кыргыздардын салттык жүрүм-турум маданияты (XIX кылымдын аягы XX кылымдын башы). - Бишкек, 2016. - ББ. 4, 150.
5. Айтматов Ч. И дольше века длится день. - Ф.: Кыргызстан, 1981. - С.6.
6. Бакиева Г.А., Социальная память и современность. - Бишкек, 2000. - С. 43.
7. Чотаева Ч. Этнокультурные факторы в истории государственного строительства Кыргызстана. - Б., 2005. - С. 132.
8. Элдик мурастын философиясы. - Бишкек, 2004 Жооптуу редактор: профессор О.А. Тогусакоев. - 131-бет.

Рецензент: д.филос.н. Ботоканова Г.Т.